

BİR KORUMA ÖYKÜSÜ - GEDİZ DELTASI

Alpay TIRIL

Ege Doğal Yaşamı Koruma Derneği (EgeDoğa), Atatürk Caddesi No: 398 Kat: 3/334 Alsancak/İzmir
alpay.tiril@egedoga.org

ÖZET

Gediz Deltası, uluslar arası kabul gören nesnel ölçütlere göre belirlenmiş Önemli Doğal Alan (Key Biodiversity Area) kriterlerine uyan, büyük bölümü Doğal Sit ve bir bölümü Yaban Hayatı Koruma Sahası olarak ulusal düzeyde korunan, kısmen Ramsar Sözleşmesi kapsamına alınmış, Bern Sözleşmesi ile korumayı taahhüt ettiğimiz türlere yaşam ortamı olan, sulak alan karakterinde bir alandır. Delta, biyolojik çeşitlilik, hidrolojik dengelere katkıda bulunma, madde döngüleri ve besin zincirinde oynadığı roller gibi pek çok doğal değer dışında, tuz üretimi, balıkçılık, ekoturizm, vb. gibi yollarla ekonomik değerler de taşıyan bir alandır. Doğal ve ekonomik önemi yanında, çok az vurgulanan, ama en az diğerleri kadar önemli bir değeri de, rekreasyonel yönden tıkanmış olan bir metropol olan İzmir'in üç milyonluk halkına sunabileceği rekreasyonel ve sosyal olanaklardır. Çok yönlü değerine, ulusal ve uluslararası koruma statülerine rağmen Gediz Deltası, bir doğal alanın nasıl kullanılmaması gerektiğinin iyi bir örneğidir. Sadece ülkemiz ölçeğinde değil, dünya ölçeğinde de odak noktası olan Gediz Deltası'nda koruma politikaları ve sektörler arası çekişmeler diğer doğa koruma alanları için de örnek olacak niteliktedir. Bildiri, bu doğrultuda, Gediz Deltası'nın ekolojik öneminden başlayarak koruma politikaları, farklı sektörlerin alana bakışları ve delta üzerindeki tasarruflarının ele alındığı bir örneği gündeme getirme amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Koruma, Gediz Deltası

A CONSERVATION STORY-GEDİZ DELTA

ABSTRACT

Gediz Delta is a wetland which has Key Biodiversity Area's criteria. Most of the delta has Natural Site status by Ministry of Culture and Tourism and the smaller part has Wildlife Protection status by Ministry of Environment and Forestry. In addition, the delta is partly participated to Ramsar Convention and has a lot of bird species which are protected by Bern Convention. Gediz Delta has both natural values as biodiversity, hydrologic values, biocycle, food chain, etc, and economic values as salt production, fishery, ecotourism, etc. The third, but less known function of Gediz Delta is recreational and social possibilities for people of Izmir Metropolitan City who need them. Despite those functions and national and international protection statuses, Gediz Delta is a good example of how a natural area must not be used. Gediz Delta is not only important for Turkey, but it's also a global example for nature conservation and conflicts of different sectors. The aim of this article is making a discussion about conservation and land use implementations on delta as a brief.

Keywords: Conservation, Gediz Delta

GİRİŞ

Türkiye, bilinen nedenlerden dolayı biyolojik çeşitlilik açısından dünyanın en zengin ülkelerinden birisidir. Bin yıllardır süren insan kullanımları ve tahribata rağmen ülkenin dört bir yanındaki doğal alanların ve türlerin çeşitliliği göz kamaştırmaktadır. Ancak bu ekolojik hazine, özellikle 20. yüzyılın son yarısında başlayıp her geçen gün daha da artan bir ivmeyle yok oluşa sürüklenmektedir. Anayasa, yasalar, uluslar arası sözleşmeler ve diğer tüzel araçlarla kamu otoritesi tarafından korunması gereken doğal alanlar, göstermelik uygulamalar bir yana, ya bizzat kamu kuruluşları tarafından ya da hükümetlerin göz yummasıyla özel/tüzel kişilerce yağmalanmaktadır. Bir yanda doğa korumanın çok başlılığından ve mevzuatın katılığından söz edilirken, diğer yanda korunan alanların yağmalandığı bir koruma komedisi yaşanmaktadır ülkemizde.

Yasama erkini elinde bulunduranlar tarafından, çoğunlukla içsel ya da dışsal baskılarla, doğal alanların korunmasını sağlayacağı varsayılan düzenlemelerin yapılması, doğanın korunması için yeterli olmamaktadır. Yürütme erkini elinde bulunduranlar, yerel yönetimler, özel sektör ve hatta bireylerin, doğanın anlamını ve önemini kavrayamamaları ve kapitalist ekonominin rant düzenine yönelmeleri, onlarca korumacı tüzel belgenin varlığına rağmen, doğa yağmasının

olanca hızıyla sürmesine neden olmaktadır. Hem de doğanın en ayrıcalıklı peyzajlarında, üzerine titrenmesi gereken alanlarda bile; Gediz Deltası'nda olduğu gibi...

GEDİZ DELTASI ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE'DE DOĞA KORUMA

Gediz Deltası Nerede?

Gediz Nehri'nin taşıdığı tortuların İzmir Körfezi'ni doldurmasıyla oluşan Gediz Deltası, Dumanlıdağ ile Yamanlar Dağı arasındaki dar boğazdan başlayıp körfeze doğru yelpaze şeklinde açılarak genişleyen bir alüvyon ovası ile kıyı sulak alan sistemini içeren coğrafi birimdir. Yaklaşık 400 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin Ege kıyılarındaki en büyük deltası olan (Erinç, 1955) Gediz Deltası'nın yaklaşık yarısını, kentsel ve kırsal yerleşimler ile endüstriyel tesislerin tehdit ettiği verimli tarım alanları oluştururken, kalan yarısı, bu bildirin konusu olan sulak sistemlerini içerir.

Gediz Deltası Neden Önemli?

Türkiye'nin uluslar arası öneme sahip 135 sulak alanından birisi olan Gediz Deltası, sulak alanların işlev ve değerlerinin pek çoğunu barındırmakla birlikte, biyolojik çeşitlilik ve verimlilik, hidrolojik işlevler, ekonomik üretim ve rekreasyon işlevleri ile ön plana çıkmaktadır. Sulak alan işlev ve değerleri, çevre kalitesini artırıcı değerler, biyolojik çeşitlilik değerleri ve sosyoekonomik değerler ana başlıkları altında sıralanmaktadır (Karadeniz, 1995). Aşağıda, Gediz Deltası'nın işlev ve değerlerinin belli başlılarına değinilmektedir.

Çevre Kalitesini Arttırıcı Değerleri

Gediz deltası, diğer tüm sulak alanlar gibi, su kalitesinin korunması ve iyileştirilmesini sağlar. Su kalitesinin korunması ve iyileştirilmesi, taşıma kapasitesini aşmayan kirliliğin filtre edilmesi, kimyasal maddelerin soğurulması, tortu denetimi, oksijen üretme, besin maddelerinin soğurulması ve besin zinciri oluşturma gibi yollarla sağlanır. Suyun nicel ve nitel öneminin her geçen gün daha çok önem kazanması ve ulusal güvenliğin bir alt bileşeni olan çevresel güvenliğin nesnesi olarak ön sıralarda yer alması, su kaynaklarını salt ekolojik değil, sosyoekonomik olarak da önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, su kalitesinin korunması ve iyileştirilmesini doğal yollarla sağlayan sulak alanların önemini arttırmaktadır. Sulak alanlar, bu yönleri nedeniyle Mitsch ve Gosselink (2000) tarafından "peyzajın böbrekleri" olarak adlandırılmaktadır. Sulak alanların kanıtlanan bu işlevleri, Gediz Deltası'nda bugüne kadar nicel olarak ortaya konulmuş olmasa da alanın değerleri arasında yer almaktadır.

Çevre kalitesinin su dışındaki bir bileşeni de iklimdir. Deltadaki rüzgarlar ve yüksek buharlaşma oranı, alanı çevresinden farklı bir mikroklimaya sahip kılmaktadır. Bu özelliğiyle Gediz Deltası, kendisini kuşatan kentsel-endüstriyel ekosistemin dengeleyicisidir. Madde döngüleri, ekosistemlerin sağlıklı ve dengeli bir şekilde devamının anahtarıdır. Sulak alanlar, azot, kükürt, metan ve karbondioksit döngülerinde görev alır. Tuzlu sulak çayırlar, nitrat azotunu indirgeyerek azot döngüsüne, yanısıra kükürt ve karbon döngüsüne katkıda bulunan önemli kaynaklardır (Mitsch ve Gosselink, 2000). Gediz Deltası'nın doğallığı bozulmamış kıyıları tuzlu sulak çayırlar oluşturmaktadır. Yeşil bitkilerin biyolojik üretimi ile sisteme giren oksijenin ve geniş su yüzeyleriyle su bitkilerinden buharlaşarak sistemdeki döngüsünü sürdüren suyun dolaşımında sulak alanlar da rol oynar.

Biyolojik Çeşitlilik Değerleri

Gediz Nehri, tortu yanında besin tuzları da taşır. Nehir ağzında tatlı ve su dinamiklerinin fiziksel etkileşimi, sığ kıyılardaki ışık yoğunluğunun besin tuzlarıyla etkileşimi, su varlığı gibi nedenlerle fotosentetik üretim değerinin yüksek oluşu, deltanın verimliliğini artırır. Fotosentetik üretim, besin zincirinin ilk basamağını da oluşturarak deltanın yaşam ortamı değerini yükseltir. Besin bolluğu yanında farklı habitatların değişik canlı türlerinin gereksinimlerine yanıt vermesi, Gediz Deltası'nı biyolojik çeşitlilik açısından önemli kılar.

Besin zincirinin alt basamaklarındaki fitoplankton ve zooplankton çeşitliliğinden başlayarak makro canlılara değin uzanan tür çeşitliliği, deltanın tatlı, tuzlu ve acısu etkisindeki farklı habitatlarına yayılmıştır. Gediz Deltası'nın habitat çeşitliliğini oluşturan belli başlı ortamlar, sığ kıyılar, dalyanlar, tuz tavaları, nehir ağzı, eski nehir yatakları ve kanallar, tuzlu sulak çayırlar,

tatlı su çayırıları ve sazlıklar, makilik ve ağaçlandırılmış tepeler, tarım alanları ve kırsal yerleşimler olarak sayılabilir.

Deltanın biyolojik çeşitliliği, ekosistem çeşitliliği, başta fitoplanktonlar, zooplanktonlar, su bitkileri, balıklar, amfibiler, kuşlar ve memeliler gibi birçok canlı grubunu içermektedir. Bu gruplar içinde en popülerleri ve Gediz Deltası'nın "İzmir Kuş Cenneti" olarak tanınmasına vesile olanı kuşlardır. Gediz Deltası 250 farklı kuş türüne ev sahipliği yapar. Gediz Deltası'nın kuş zenginliği, alanın morfolojik, hidrolojik ve biyolojik özelliklerinin sonucu ve değerler zincirinin üst sıralardaki önemli bir halkasıdır. Gediz Deltası'nın ev sahipliği yaptığı kuşlar arasında, nesli dünya ölçeğinde tehdit altına türlerin bulunması, alanın uluslar arası kabul görmüş ölçülebilir koruma değerini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca deltanın biyolojik zenginlikleri hakkında şimdiye kadar elde edilen bilimsel bilgi birikimi çoğunlukla kuşlara ait olduğundan korumacı savlara çoğunlukla kuşlara dayandırılması haklı, ancak eksik bir koruma senaryosu çizmektedir.

Sosyoekonomik Değerleri

Sulak alanların sosyoekonomik değerleri genelde ihmal edilmektedir. Nüfusu üç milyonu geçen bir büyük kentle komşu olan ve çevresinde irili ufaklı yerleşimler bulunduran Gediz Deltası'nda sulak alanların sosyoekonomik değeri daha da öne çıkmaktadır.

Sulak alanların sosyoekonomik değerleri doğrudan kazanımlar olabildiği gibi dolaylı kazanımlar da olabilir. Dolaylı değerleri sulak alanın varlığında fark edilmeyebilir, ancak sulak alanın ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan zararlar bu değerlerin anlaşılmasını sağlar. Gediz Deltası'nın en önemli sosyoekonomik değerlerinden birisi, kenti sel baskını ve taşkınlardan korumasıdır. 1995 yılında İzmir'de yaşanan sel baskınlarından ve taşkınları kentte iki tür alanı etkilemiştir; doğal kesitleri daraltılan ya da tamamen doldurulan derelerle kurutulan sulak alanları! Sulak alanlar, fazla suyu bir sünger gibi emerek sel baskınlarını ve taşkınları denetler. Sulak alanın doldurulması ya da kurutulmasıyla, sisteme giren fazla su sel ve taşkına dönüşür. Sulak alanlar, tuttıkları suyu yeraltı su kaynaklarına aktararak yeraltı sularının zenginleşmesini sağlar. Sulak alanın zarar görmesiyle yeraltı sularının çekilmesi, Gediz Deltası'ndaki Atatürk Organize Sanayi Bölgesi'nde görüldüğü gibi ciddi zemin çökmelerine neden olur (Onmuş ve ark., 2002).

Gediz Deltası'nın önemli bir ekonomik zenginliği su ürünleri üretimidir. Su ortamlarındaki besin zenginliği ve diğer olumlu koşullar (sığ suların çabuk ısınması, güvenli olması) nedeniyle, Gediz Deltası ekonomik değeri yüksek su canlıları açısından zengindir ve balıkçılık yöre halkı için önemli bir ekonomik etkinliktir. Gediz Deltası, birçok sulak alan gibi, tarımsal üretim açısından da zengindir. Deltada başta pamuk ve birçok sebze türünün üretimi olmak üzere zengin bir tarımsal potansiyel vardır. İç kesimlerinde ise bağcılık ve zeytincilik yapılır. Geniş mera alanları ise büyük ve küçük baş hayvancılığa olanak sağlamaktadır.

Gediz Deltası'ndaki önemli bir ekonomik etkinlik de tuz üretimidir. Ülkemizin Tuz Gölü'nden sonra ikinci büyük tuz üretim merkezi Gediz Deltası'ndaki Çamaltı Tuzlası'dır. Çamaltı Tuzlası'nda yılda 500.000 tondan fazla tuz üretilmekte, evsel kullanımlar yanında endüstrinin (petrokimya, gıda, vb.) tuz ihtiyacı da büyük ölçüde buradan karşılanmaktadır.

İzmir, üç milyonu aşan nüfusuyla, kentsel kamusal alanlarının nicel ve nitel yetersizliğini, kentsel-endüstriyel ekosistemin ve yaşam biçiminin insan üzerindeki patolojik ve ruhsal olumsuzluklarını giderecek bir doğal alan olarak Gediz Deltası'nın farkında değildir. Gerek kentlinin rekreasyon ve diğer sosyal gereksinimlerinin karşılanması, gerekse iç ve dış turizm yoluyla ekonomik ve sosyal kazanımlar sağlanması, Gediz Deltası'nın korunmasını savlayan çizginin belkemiğini oluşturmalıdır.

Yaşam biçiminin getirdiği standartlaşma, fiziksel aktivitelerin kısıtlanması ve ruhsal doyuma ulaşmanın güçlüğü, doğal alan rekreasyonlarının önemini arttırmaktadır. Bu bağlamda Gediz Deltası, kuş gözlemciliğinden doğa yürüyüşüne, bisikletten kanoya, fotoğrafçılıktan tarımsal turizme, binicilikten balıkçılığa değin çok sayıda aktiviteyle önemli bir rekreasyon ve turizm potansiyeli sunmaktadır.

Rekreasyon ve turizmin de aracı olan bazı etkinlikler, Gediz Deltası'nı eğitsel ve bilimsel bir merkez haline getirmektedir. Okul öncesinden lisansüstü araştırmalara değin uzanan süreçte,

Gediz Deltası'nın sunduğu hidrolojik, biyolojik ve kültürel yapı ya da başka bir deyişle doğanın döngüsüne karışmış geleneksel bir yaşam biçiminin ve onun kültürel ürünlerinin bütünlüğü, Gediz Deltası'nı çocuk ve yetişkin eğitiminden üst düzey bilimsel araştırmalara değin eğitim, araştırma ve uygulama haline getirmektedir. Gediz Deltası ulaşılabilirliği kolay bir okuldur; bazı bölümlerine kentten yürüyerek ulaşılabilir, bisiklet ya da toplu taşımla kısmen ziyaret edilebilir. Deltanın kentle mekansal bütünleşikliği, bir yönden şanssızlıkken, diğer yönden İzmir'in şansısıdır. Gediz Deltası, hiçbir büyük kente kısmet olmayacak bir değerdir. Kentin diğer mimari ve kentsel simgeleriyle birlikte, belki onlardan daha da etkileyici bir kentsel övünç kaynağı ve kent kimliğinin bir parçası olması gerekirken...

Yaşamı ve kültürü biçimlendiren doğadır. Bu bağlamda Gediz Deltası'nı, Akdeniz kıyı kültürlerinin maddi ve manevi kültürel yapısına konulmuş bir tuğla olarak da anmak gerekir. Örneğin Ege kıyılarında geleneksel mutfağın önemli bir damak tadını oluşturan bir tür salatanın yapıldığı deniz börülcesinin (*Salicornia europaeae*) Ege kıyılarındaki en büyük doğal yetişme alanı Gediz Deltası'dır (Deniz börülcesi birlikleri, birçok canlı türü için son derece önemli yaşama ve beslenme ortamı, birçok deniz kuşu için de üreme ortamıdır). Bu bitkinin yaşam alanlarının hızla ortadan kaldırılması, sadece biyolojik çeşitliliğin kaybına değil, kültürel kayba da yol açmaktadır. Gediz deltası, doğal ve kültürel zenginliklerin etkileşimde olduğu, bedensel ve ruhsal doygunluk sağlama potansiyeli yüksek, kent insanının uzak kaldığı doğal öğeler ve döngülerin tüm olumsuzluklara rağmen işlediği, estetik değerlere sahip dinamik bir peyzaj bütünü olarak, bilinen sulak alan işleve değerlerinin çoğunu karşılar.

Gediz Deltası'nı Koruma Sürecine Kısa Bir Bakış

Gediz Deltası, birden fazla bakanlık tarafından farklı koruma statüleriyle korunsa da (Şekil 1), korumacılığın çoğunlukla kağıt üzerinde kaldığı, bir yandan kısıtlamalar getirilirken bir yandan alanın küresel ölçekte önemli doğal özelliklerini hiçe sayan ve yok edecek kullanımlara çanak tutulduğu görülmektedir. Gediz Deltası'nın ülkemizdeki pek çok koruma alanında olduğu gibi, "tavşana kaç, taziya tut" politikasıyla korunduğu söylenebilir.

Gediz Deltası, yukarıda anlatılmaya çalışılan önemine rağmen, çok yakın zamana kadar farkında olunmayan, kent yakınındaki bomboş, düz, üstelik zararlı(!) bir alan olarak görülmüş ve çeşitli kentsel kullanımlar deltaya kaydırılmıştır. Gediz Deltası'nın korumacılık açısından bir şanssızlığı da uzun yıllarca bir bütün olarak ele alınamamış olmasıdır. Bugünkü sorunların temel kaynaklarından birisi de geçmişin parçacı yaklaşımlarına dayanmaktadır. Gediz Deltası'ndaki ilk koruma alanı, deltanın batısında bulunan Çamaltı Tuzlası ve çevresindeki dalyanlarda yaşayan su kuşları nedeniyle, sulak alanın yaklaşık 1/3'ünü oluşturan alanın 1982 yılında Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü'nce "Su Kuşları Koruma ve Üretim Sahası" olarak ava kapatılmasıyla elde edilmiştir. Bu alan, günümüzde "Yaban Hayatı Koruma Sahası" statüsündedir (Şekil 1).

Gediz Deltası'nın ornitolojik öneminin ortaya konulmasına ilk ve büyük katkısı, bugün Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi ve EÜ Tabiat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdür Yardımcısı olan Prof. Dr. Mehmet Sıkı'nın araştırmaları sağlamıştır. Bilimsel araştırmalarından yola çıkan Sıkı'nın başvurularıyla Gediz Deltası'nda küçük bir alan Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1985 yılında I. ve II. Derece Doğal Sit ilan edilmiştir.

Gediz Deltası'nın batı kıyıları, eskiden beri işletilen tuzla nedeniyle doğal yapısını en çok yitiren (ancak biyolojik çeşitlilik yönünden hala çok önemli) bölümleriyken, doğal morfolojik oluşumlar ve süksesyonların bulunduğu deltanın kuzey, özellikle de güney bölümleri, doğal yaşamın araştırılması ve koruma açısından uzun yıllar ihmal edilmiştir. Bu süreçte, gerek fiilen, gerekse plan bazında kentsel-endüstriyel kullanımlar "boş bataklıklar" olarak görülen Gediz Deltası'nda genişlemeye devam etmiştir. 1973 tarihli İzmir Nazım Planı, Gediz Deltası'nı kentsel-endüstriyel gelişme alanı olarak seçmiş (Kaplan ve ark., 1997), plan kararlarının yaşama geçirilmesi 1990'larda hız kazanmıştır. 1990'lı yıllarda özellikle deltanın güney bölümlerindeki bakir ve bilinmeyen alanlarda ornitolojik araştırmalar yapan Güven Eken, yeni koruma alanları önermiştir (Eken, 1997). Ancak bu alanlar 1990'lı yılların sonunda hızla yapılaşmaktaydı. Gediz Deltası, ülkemizin 1994 yılında taraf olduğu Ramsar Sözleşmesi'ne 1998 yılında dahil edilmiş, ancak bazı plan kararları gözetilerek sınırlar dar tutulmuştur.

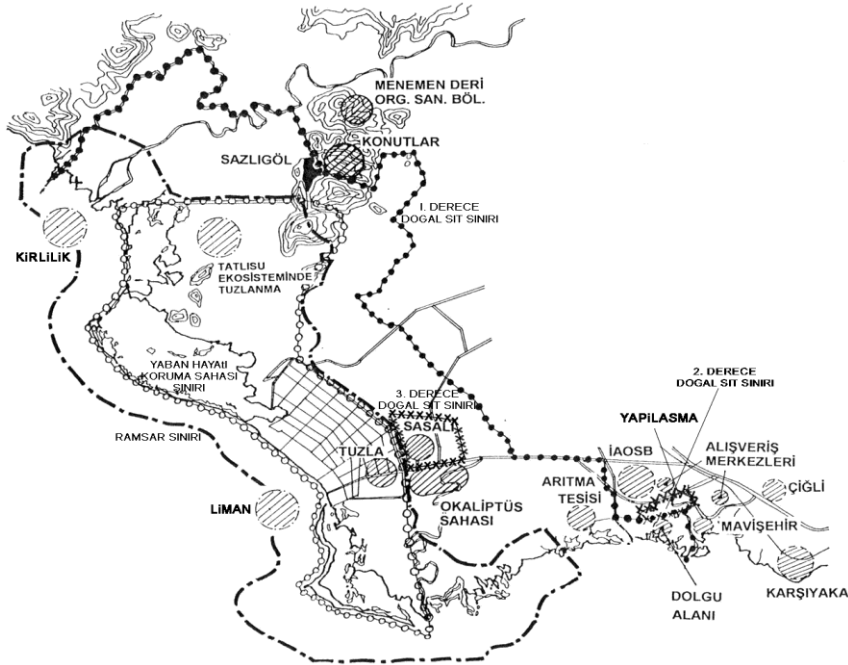
Gediz Deltası'nın biyolojik çeşitliliği ile ilgili yeni verilerin eldesi ve Mehmet Sıkı'nın başvurularıyla deltadaki I. Derece Doğal Sit, Kültür Bakanlığı tarafından 1999 yılında, sulak alanın büyük bir bölümünü kapsayacak, ancak önemli bazı bölümleri dışarıda bırakacak şekilde genişletilmiştir (Deltada arkeolojik sitler de vardır).

1990'lı yıllarda Ege Üniversitesi'nde bir öğrenci topluluğu olarak kurulan Ege Kuş Gözlem Topluluğu, etkinliklerini üniversite dışına da taşıyarak Gediz Deltası'nın korunması çalışmalarına etkin bir şekilde katılmış, topluluk üyeleri 2003 yılında Ege Doğal Yaşamı Koruma Derneği'ni (EgeDoğa) kurmuştur. Biyoloji ve peyzaj mimarlığı disiplinlerini içeren bilim çevrelerinin, başta EgeDoğa olmak üzere yerel, ulusal ve uluslar arası sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütleri ile sorumluluk sahibi bazı medya kuruluşlarının birlikteliğiyle, Gediz Deltası, 2000'li yıllardan itibaren koruma-kullanma ikileminin yoğunlaştığı, medyadan yargıya değin birçok platformda yer aldığı bir döneme girmiştir. I. Derece Doğal Sit'in genişletilmesiyle tartışmaların arttığı bu dönem, delta üzerindeki baskı ve koruma alanlarına tecavüzlerin de had safhaya ulaştığı bir dönemdir.

Gediz Deltası'nın Sıcak Noktaları

Gediz Deltası, gerek alan dışından, gerekse alan içinden kaynaklanan pek çok tehdit ile karşı karşıyadır (Şekil 1). Alanı tehdit eden faktörlerin kimisi uzun ve pahalı bir süreç sonunda da olsa restore edilebilir zararlar oluştururken, bazı faktörlerin verdiği zararların geri dönüşü pratikte olanaksızdır.

Gediz Deltası'nda geri dönüşsüz bir şekilde alan kaybına neden olan tehditlerin başında kentleşme gelmektedir. İzmir'in Karşıyaka ve Çiğli ilçeleri, konut alanları, endüstri bölgesi, alışveriş merkezleri gibi alan kullanımlarını hızla Gediz Deltası'na yönlendirirken, Sasalı, Seyrek gibi delta içindeki beldeler, belde merkezlerini dışa doğru büyüme ya da uydu kentler kurma yoluyla doğal alanları tehdit etmektedir. Deltanın güneydoğusunda, İzmir'in devamı olan alanlar, sit ve yargı kararlarına rağmen yapılaşmaktadır. Bu bölge, deltanın doğal yaşam açısından en bakir ve zengin bölgelerindedir.

Şekil 1: Gediz Deltası'ndaki koruma alanları ve belli başlı tehditler (Onmuş ve ark., 2002'den güncelleyerek).

Seyrek Belediye sınırlarındaki büyük bir uydu kent, "İzmir Kuş Cenneti Manzaralı" konutlarının reklamını yapmakta kullandığı doğal alanı yok etmek için elinden geleni yapmaktadır. 2000'den fazla konutun yer aldığı bu uydu kentin hemen yanı başında bulunan, deltanın tek tatlı su gölü olan Sazlıgöl, Venedik sevdasıyla kurutulmak istenmekte; konutlar, kanallar açılarak denize bağlanmaya çalışılmaktadır. Yerleşimin yeni yeni başladığı ve henüz çok az sayıda nüfusun oturduğu bu uydu kentin kalabalıklaşmasıyla, sivrisinek karşıtı söylemin geliyeceği ve sulak alanların kurutulması için güçlü bir kamuoyu baskısının oluşacağı aşikardır. Ayrıca bu kadar insanın yaşayacağı bir alana tatlı suyun nereden sağlanacağı (Gediz Deltası'nda ciddi bir tatlı su sorunu baş göstermiştir) ve atıkların ne olacağına, gazeteler ve televizyonlardaki reklam bombardımanında ya da başka bir yerde hiç değinilmemektedir. İçme suyunun dışarıdan getirilme olasılığı olsa bile, buharlaşmanın son derece yüksek olduğu bir alanda bulunan 2000'den fazla bahçenin çimleri ve diğer bitkilerinin sulanması için gerekli suyun yeraltından elde edilmeye çalışılacağı muhtemeldir.

Başta Sasalı ve Seyrek olmak üzere deltadaki diğer küçük yerleşim birimleri de kent olma sevdasında hızlı bir imar faaliyetine girmişlerdir. Sasalı Beldesi, beldede geniş arazileri bulunan nüfuzlu bir aile aracılığıyla sit derecesini düşürterek büyük bir imar faaliyetine girişmiştir. Söz konusu alan Gediz Deltası'nın merkezindedir ve Ramsar Alanı'na komşudur. Buna rağmen, yasal zorunluluk olan Çevre ve Orman Bakanlığı'nın görüşü alınmamıştır. Çevre ve Orman Bakanlığı (o zaman ki Çevre Bakanlığı) da bundan hiç rahatsız olmamıştır! Seyrek çevresinde de I. Derece Doğal Sit'in kaldırılması amacıyla süren davanın sonuçlandığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Gediz Deltası'ndaki doğal siti daraltma hazırlığında olduğu bilinmektedir.

Başta su temini ve atıkların uzaklaştırılması olmak üzere yukarıda anılan sorunlar alandaki diğer kentsel gelişmeler için de geçerli ve çözümleri belirsizdir. Bu belediyelerin son düzenlemeyle İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlanması ise denetim altına alınmaları açısından iyi bir gelişme gibi görünse de, bilimsel çalışmalarla desteklenen tüm itirazlara, kampanyalara ve kamuoyu baskılarına rağmen deltanın güneydoğusunu rant çevrelerine peşkeş çeken kuruluşun da aynı İzmir Büyükşehir Belediyesi olduğu unutulmamalıdır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, deltanın güneyindeki bakir tuzlu düzlükleri ve çayırları atık çamuru depolama alanı olarak kullanmaktadır. Günde 600 ton atık çamurunun dökülmesiyle önemli doğal alanlar yok olmaktadır.

Gediz Deltası'na en büyük darbeyi vuracak bir girişim ise deltada liman yapma isteğidir. Muhtelif yıllarda dört defa geri çevrilen liman projesi, delta içinde farklı yerlerde ve farklı alternatifler olarak yeniden sunulmuştur. Son kez 2004 yılında geri çevrilen projenin, güçlü bir lobi desteğiyle yeniden gündeme getirileceği aşikardır.

Gediz Deltası kıyıları, morfolojisi gereği çok sığdır. Birçok uzmanın, bu kıyılara liman yapılmasını akıl dışı bulmasına rağmen liman ısrarının gerisinde başka amaçlar aranmalıdır. Gediz Deltası, hektarlarca büyüklükte boş bir alandır ve bilindiği gibi limanlar, tüm dünya tarihi boyunca her yerde ve her zaman, kentleşmenin en büyük tetikleyicilerinden olmuştur. Liman yapılmak istenen yerin yakınında, I. Derece Doğal Sit olması nedeniyle yapılaşma yasağının olduğu, Ramsar Sözleşmesi'ne dahil alan içinde bulunan büyük bir arazinin, kendini hala açıklamayan kişi/kuruluş(lar) tarafından geçtiğimiz yıllarda dört trilyon liraya satın alınması, alandaki beklentileri ve umutları göz önüne sermesi açısından kayda değerdir.

Gediz Nehri'nin taşıdığı kirlilik, tatlı su ekosistemindeki tuzlanma, okaliptus ağaçlandırması, Tuzla'nın özelleştirilmesi gibi irili ufaklı pek çok sorun delta ekosistemini çeşitli derecelerde etkilemekte ya da potansiyel tehdit olarak görülmektedir.

Gediz Deltası'nı Koruma Çalışmalarına Birkaç Örnek

Bugünkü idari düzenlemede, Gediz Deltası'nın korunmasından birinci derecede sorumlu olan iki bakanlık, Çevre ve Orman Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır. Çevre ve Orman Bakanlığı, Ramsar ve Bern Sözleşmeleri, Kara Avcılığı Kanunu ve Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği kapsamında; Kültür ve Turizm Bakanlığı ise Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununu çerçevesinde korumadan sorumludur. Diğer yandan, kamusal ya da özel tüm kuruluş ve kişilerin Gediz Deltası'na sahip çıkması Anayasal bir zorunluluktur (md. 56). Resmi görünüm

böyleyken, Gediz Deltası'nda "kediye ciğer emanet etme" pratikleri sıkça yaşanmaktadır. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın merkez ve taşradaki az sayıda bilgili ve duyarlı uzmanı takdire değer bir duyarlılık ve ahlak anlayışı içinde alana sahip çıkarken, ülkenin genel ahvaline uygun bir bakanlık portresi çizen Çevre ve Orman Bakanlığı, doğal alan yağmasının denetiminde gerçekleşmesini sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı (Tırıl, 2003), diğer bakanlıkların taşra teşkilatı ve rant çevreleri Gediz Deltası'nı yok etme yolunda başarıyla ilerlemektedir. Bu bağlamda son yıllarda yaşanan birkaç örneği, ilgili aktörlerin yaklaşımlarıyla vermek gerekirse;

Gediz Deltası'ndaki I. Derece Doğal Sit'in genişletilmesi amacıyla, Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Sıkı, Ege Kuş Gözlem Topluluğu, Doğal Hayatı Koruma Derneği, BirdLife International, Royal Society for the Protection of Birds, Atlas Dergisi, Peyzaj Mimarları Odası İzmir Şubesi, Çevre Mühendisleri Odası İzmir Şubesi, Tabip Odası İzmir Şubesi gibi pek çok kurumun gerekçeleriyle ve ekli raporlarla yaptıkları başvurular, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nu aşamadı. Kurul, I. Derece Doğal Sit olması istenen alanların rant dışı bölümlerini I. Derece Doğal Sit ilan ederken kalan kısmı önce II. Derece Doğal Sit ilan etti. Birkaç ay sonra, bu bölgenin bir bölümünü tamamen sit dışı bırakırken bir bölümünü, izin alarak yapılaşmaya gidilebilen III. Derece Doğal Sit'e dönüştürdü ve sulak alana çok katlı imar izni verdi. Sit derecesini düşürmeye gerekçe olarak, İzmir dışındaki bir üniversiteye, alandaki bir kooperatif tarafından hazırlatılan rapor gösterildi. Sulak alanın hiç bir değeri olmadığı belirtilen raporda verilen flora ve fauna listesinde hiçbir kuşun adı geçmezken, raporun hazırladığı belirtilen tarihlerde Ege Kuş Gözlem Topluluğu tarafından yapılan araştırma kapsamında, aynı alanda, tarih, saat ve koordinatları belli olarak ve bir kısmı fotoğraflanarak, aralarında nesli tehlike altında olan kuşların da bulunduğu türlerin alandaki dağılımı belirlendi ve koruma kuruluna sunuldu (Bu alanda ürettiği belirlenen 17 kuş türünden 9 tanesi koruma altındadır (Onmuş ve ark., 2002)). Koruma kurulu bu raporları ve aynı doğrultuda yazılmış kendi uzmanlarının raporlarını değil, bilimsel metodolojiyi ayaklar altına alan (Atlas Dergisi, 2003) üniversite raporunu dikkate aldı. Açılan davada mahkemenin görevlendirdiği bilirkişi alanın değerini ortaya koydu, kurul kararı yargı yoluyla bozuldu. Buna rağmen 1.5 senedir dolgu sürmekte, birbiri ardınca bloklar yükselmektedir.

Ramsar Sözleşmesi'ne, Sulak Alanlar Yönetmeliği'ne, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na aykırı olarak günde yaklaşık 600 ton atık çamurunun I. Derece Doğal Sit'e dökülmesi, İzmir 2 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından, "toprak, curuf, çöp, sanayi atığı ve benzeri malzemenin" I. Derece Doğal Sitlere dökülmesini yasaklayan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları gereğince yasaklanmış; çamur döküm alanının bulunduğu ilçenin İzmir 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bağlanmasıyla bu kurul tarafından, kendi mevzuatına aykırı olarak döküm izni verilmiştir. 2003 yılında İzmir'de yapılan uluslar arası toplantıda konudan haberdar olan ve yerinde gören Ramsar Sekreteri, toplantının kapanış konuşmasında Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürü'nü sözlü olarak, daha sonra yazılı olarak uyarmış; Bakanlık da gereğinin yapılmasını İzmir Çevre ve Orman İl Müdürlüğü'nden resmi yazıyla istemiştir. Gediz Deltası'na günde yaklaşık 600 ton arıtma çamuru dökülmeye devam etmektedir. Bu konu, alanla ilgili yargıya yansımış konulardan birisidir.

2002 yılı başında Gediz Deltası'ndaki doğal siti genişleten İzmir 2 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, deltanın kendi sorumluluk alanı dışında kalan bölümünü I. Derece Doğal Sit ilan edilmek üzere haritaya işaretleyerek İzmir 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na göndermiştir. Takip eden aylarda koruma kurulu ve bakanlığa yapılan sözlü ve yazılı başvurulara rağmen alanla ilgili hiçbir şey yapılmamıştır. Bugün bu alanda lüks konut siteleri inşa edilmektedir.

Doğal Sit olmasına rağmen moloz döküm alanı olmaktan kurtulamayan Gediz Deltası'nın güneydoğu bölümlerine moloz dökenler arasında çevre belediyelerin Fen İşleri Müdürlüğü ve Parklar ve Bahçeler Müdürlüklerine ait kamyonlar da bulunmaktadır. Yol ve kaldırım yapımı, park ve bahçe bakımı gibi çalışmalardan çıkan atık ve çöplerin doğal site resmi plakalı araçlar tarafından döküldüğü bir çok kez tespit edilmiş görüntülenmiştir.

SON SÖZ

Gediz Deltası, doğa koruma alanında, güçlü ve zayıf yanları, fırsatları ve zorluklarıyla Türkiye çapında bir laboratuardır. Bu alanda, Türkiye'nin hemen hemen tüm doğal alanlarında yaşanan sorunların toplamı ve ilgili kurumların hemen hemen tamamı vardı. Bu bağlamda dikkatle izlenmesi ve sahip çıkılması gereken bir alandır.

Çevre ve Orman Bakanlığı ile İzmir Valiliği'nin 2004 yılında imzaladığı protokol gereği 2005 yılında başlayan, EgeDoğa Derneği ve Doğa Derneği'nin çalışma grubunda yer aldığı Gediz Deltası Yönetim Planı Projesi sürdürülmektedir. Deltanın bütüncül korunmasının ve yönetiminin kaderi, koruma-kullanma dengesini (akılcı kullanım) kurma çabasındaki bu projeye büyük ölçüde bağlıdır. İzmir Valiliği'ne bağlı olarak kurulan İzmir Kuş Cennetini Koruma ve Geliştirme Birliği'nin yerel bir güç olarak deltaya sahip çıkma isteği de alan için bir şanstır. Varlık nedeni Gediz Deltası olan EgeDoğa Derneği'nin, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın merkezdeki ve taşradaki alana sahip çıkan çalışanları, Doğa Derneği, Ege Üniversitesi, başta İzmir Barosu, Peyzaj Mimarları Odası İzmir Şubesi ve Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi olmak üzere meslek odaları ve Atlas Dergisi ile işbirliği içinde sürdürdüğü Gediz Deltası çalışmalarındaki en büyük ihtiyacı, duyarlı ve etkili bir kamuoyu desteğidir.

KAYNAKLAR

- Atlas Dergisi, 2002. Deltada savaş. Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, 116: 144-160.
- Atlas Dergisi, 2003. Gediz Deltası için uzmanların yanıtı. Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, 119: 174-176.
- Eken, G., 1997. Yeni bir "tabiatı koruma alanı" önerisi. Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, 526: 12.
- Erinç, S., 1955. Gediz ve K. Menderes Deltalarının morfolojisi. 9. Coğrafya Meslek Haftası, 22-29 Aralık 1954, İstanbul, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları: 2, Coğrafya Meslek Haftaları Serisi: 1, İstanbul, s. 33-66.
- Kaplan, A., Kılıçaslan, Ç., Kara, B., Tırlı, A., 1997. İzmir Kuş Cenneti ve çevresi-kentsel gelişme ilişkileri. Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları I. Ulusal Konferansı, 24-27 Haziran 1997, Bildiriler Kitabı, Ankara, s. 161-171.
- Karadeniz, 1995. Sultansazlığı Örneğinde Islak Alanların Çevre Koruma Açısından Önemi Üzerinde Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 268 s.
- Mitsch, W. J. and Gosselink, J. G., 2000. Wetlands (3rd Edition), John Wiley&Sons, Inc., New York, USA, 920 p.
- Onmuş, O., Tırlı, A., Durusoy, R., Eken, G., Arsan, Z., Bilge, O., 2002. Gediz Deltası için katılımcı yönetim planı önerisi. Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları IV. Ulusal Konferansı, 5-8 Kasım 2002, İzmir, Bildiriler Kitabı, Ankara, s. 271-282.
- Tırlı, A., 2003. Korunan alanlar neden korunmuyor? Yeşil Atlas, 6: 82-88.